

(ברכות ט:) מראה התכלת / חיים אלאוף

צותה תורה "ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדורתם ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת והיה לכם לציצית וראיתם אותו וזכרתם את כל מצוות ה' ועשיתם אותם". מצות ציצית חותמה פתיל התכלת המעורר את האדם לזכירת ושמירת מצות ה'. מהו סוד צבע התכלת שעליו סמכה התורה שימלא תפקיד-מזכיר המצוות? ⁽¹⁾ "היה אומר ר' מ מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונים? מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד שנאמר "ותחת רגליו כמעשה לבגת הספיר וכעצם השמים לטוהר" וכתוב "כמראה אבן ספיר דמות כסא". גילה לנו ר' מ סוד התכלת. לדבריו התכלת מעוררת את דמיון האדם להתרום מעל המציאות ולהשיג את שיא הקדושה - כסא הכבוד שמראהו כאבן ספיר. אם זוהי מטרת התכלת ודאי תכלת הוא צבע אבן הספיר. ⁽²⁾ במדרש רבה נתבאר שאבן הספיר היא אבנו של יששכר הקבועה בחושן, וצבע אבנו כצבע דגלו. וכך נאמר שם "כל שבת ושבת נשיא שלו צבן מפה שלו דומה לצבע אבנו... יששכר ספיר ומפה שלו צבעה שחור כחול". שמא יאמר אדם אצבע את פתיל התכלת בציציותי בגוון שחור כחול שיראה לי קמ"ל. ⁽³⁾ בתוספתא במנחות "תכלת אינה כשרה אלא מן החלזון, הביא שלא מן החלזון פסולה. שני התולעת-מן התולע שבהרים, הביא שלא מן התולעת שבהרים פסולה". ומוסיפה הגמרא ⁽⁴⁾ בריתא אחרת - ת"ר חלזון זה גופו דומה לים וברייתו דומה לדג ועולה אחת לשבעים שנה (גרסא אחרת - שבע שנים) ונדמו צובעים תכלת לפיכך דמיו יקרים". בעקבות דברים אלו קובע הרמב"ם ⁽⁵⁾ (א) "תכלת האמורה בתורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כפתור שבכחול וזו היא דמות הרקיע לעין השמש בטהרו של רקיע" (ב) "והוא דג שדומה עיניו לעין התכלת ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי" (כוונת הרמבם ים המלח=ים שמימיו מלוחים, ולא דווקא ים המלח המפורסם) אך הרמב"ם שודאי שום רז לא אניס ליה, והעמיק ודקדק בכל דברי חז"ל ופסק הלכה לדורות, מתעלם לכאורה מגירסא שונה של דברי ר"מ המובאת בירושלמי ⁽⁶⁾ "תנו משום ר' מ וראיתם אותם איך כתוב כאן אלא וראיתם אותם מגיד שכל המקיים מצות ציצית כאלו מקבל פני שכינה, מעיד שהתכלת דומה לים, והים דומה לעשבים, ועשבים דומים לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד, וכסא הכבוד דומה לספיר דכתיב "ואראה והנה על הרקע אשר על ראש הכרוב כאבן ספיר מהוה דמות כסא". ובילקוט שמעוני ⁽⁷⁾ "ומפני מה תכלת מכל גוון? חזקיה אמר, ואית דאמרי להם בשם ר' מ תכלת דומה לעשבים ועשבים דומים לאלנות ואלנות לרקיע, רקיע לנוגה, נוגה לקשת וקשת לדמות שנאמר "כמראה הקשת". אם כן מה שנתבאר עד עתה שגוון התכלת נוטה בין כחול ושחור, נסתר ע"י מה שמשמע מהירושלמי, וממה שמביא הילקוט שמעוני שם בא לידו ביטוי גוון חדש שנמשל לעשבים והוא ירוק. ואכן רש"י בברכותו ט: בביאור המשנה "מאמתי קוראין את שמעך משיכיר בין תכלת ללבן."

(1) מנחות לג; (2) מדרש רבה במדבר פרשה ב. (3) תוספתא מנחות פ"ט מ"ו.
(4) מנחות לד. (5) הלכות ציצית פ"ב. (6) ירושלמי ברכות פ"א הב.
(7) ילקוט שמעוני תהילים מזמור צ.

רבי אליעזר אומר "בין תכלת לכרתי" ומבאר רש"י במקום "תכלת - ירוק הוא וקרוב לצבע כרתי שקוראים פוריניש" א"כ רש"י נוקט לבאר את התכלת ע"פ גרסת הירושלמי, אך מתוספות בסוכה לא: ד"ה "ירוק ככרתי" נראה שאיך הוא מקבל לבאר את המשנה בברכות כרש"י, וכך כתב התוספות שם "והיא דברכות (ט:) משמע קצת שדומה ל"אירדנא בלעז" (היינו כחול)... ובמנחות פרק התכלת אמרי דתכלת דומה לים וים דומה לרקיע, וזהו כעין צבע שקוראים אירדנא בלעז (היינו כחול) אך בירושלמי (מס' ברכות פ"א ה"ב) משמע שהוא וירד בלעז (היינו ירוק) כעין עשבים דהיא דבין תכלת לכרתי מטיים ליה תכלת דומה לים וים דומה לעשבים ועשבים לרקיע" א"כ לשיטת התוס-הבבלי במנחות והירושלמי בברכות חולקים במראה התכלת. עד כאן הבאנו את עקרי הדברים ממקורות חז"ל בגמרא ובמדרשים, ועל פי זה מה שכתבו הראשונים במראה התכלת. בדורות האחרונים התעוררה שוב בעית התכלת ונביא להלן מספר שיטות של רבתינו האחרונים שחקרו במראה התכלת.

הרב גרשון חנוך ליינר (האדמור מרדזיץ) במאמר "פתיל תכלת" כתב לישב את הסתירה בין הבבלי מנחות-שם משמע שהתכלת כחול-שחור, לבין הירושלמי ברכות שם משמע שהתכלת היא בגוון ירוק. לדבריו עיקרו ושורשו של מראה התכלת הוא כעין הכחול כהה-שחור אלא שמתנוצץ בו גוון ירוק, לדבריו איך לנסות להבין את מאמרו של ר'מ בתור קביעה אחת אחידה למראה התכלת, דהרי רש"י בסוטה יז; כתב ליישב מדוע דימה ר'מ תכלת לים לרקיע וכו'. וכך תירץ, רש"י דאצטריכו כל הני משום דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה". וא"כ יתכן שר'מ מתכוון שיש עיקר ושורש למראה התכלת אלא שמתוך מראה זה ניתן לחזות גוונים כעין הים, הרקיע ועשבים וכו'. ומה שכתב התוספות בסוכה איך כוונתו שהבבלי במנחות והירושלמי בברכות חולקים במראה התכלת דהרי לא יתכן שחלקו במציאות, אלא שהירושלמי מוסיף לבאר ע"י הדימוי לעשבים, שבתכלת מתנוצץ גוון כעין ירוק. אף רש"י בברכות צריך להבין באותו עקרון. וכך כתב האדמור מרדזיץ בביאור המשנה בברכות ט: "מכל זה מבואר שהתכלת דומה לכרתי מצד ירקות העשבי שמתנוצץ מתוכו והשינוי שביניהם הוא רק שהתכלת ענה שורש המראה הוא דומה לאורדנא בלעז (כחול) ומעט מתנוצץ מתוכה כעין מראה וירד בלעז" (היינו ירוק). וכרתי עיקר שורש המראה הוא וירד בלעז (היינו ירוק) ומעט מתנוצץ מתוכה כעין מראה אורדנא בלעז (היינו כחול)".

לאחר מחקר ימי ובדיקת חלזונות שונים הגיע הרב ליינר למסקנה, שחלזון התכלת המתאים לתנאים האמורים לעיל ואפשר להפיק ממנו צבע כחול כהה-שחור שמתנוצץ בו ירוק, הוא דג הדין - הדינון או כפי שמקובל אצל הזיאוולוגים ספיא אפפיסינליס". בדג זה מצויה בלוטה תת זימית מלאה דיו כהה בה משתמש הדינון להסוות את עצמו כאשר הוא מותקף על ידי טורפים ימים.

הרב הרצוג פירסס בשנים תרצ"ב-תרצ"ה מספר מאמרים בעיתון החרדי "ההד" שבשואם היה מראה התכלת. באחד המאמרים הוא מתייחס לקביעתו של הרב ליינר שחלזון התכלת הוא הדינון והוא דוחה את דבריו מכמה טעמים. כפי שהבאנו לעיל, התוספתא במנחות קבעה שהתכלת כשרה אך ורק מן החלזון, והיינו אותו חלזון מסוים שאליו כיוונה התורה. סימניו (1) גופו דומה לים. (2) ברייתו דומה לדג. (3) עולה אחת ל-70 שנה, יש גורסים 7 שנים. הרב הרצוג פנה לאחד המומחים הימים המפורסמים שבדורו ד"ר גרמין שקבע באופן ברור שאיך שום דמיון בין צבע גופו של הדינון לבין גוון צבע הים.

דבר מכריע שמעלה הרב הרצוג היא החקירה הכימית שנעשתה בדגימה של התכלת הרדזינית. באנליזה כימית שערך הרב הרצוג הוא גילה שהצבע הנ"ל הוא כחול פרוסי, אך אין לצביעה זו שום שייכות לחומר הצבע של חלזונות היס. מה עוד שהצבע המופק מהדיונון נוטה לצבע החום ולא הכחול.

בעקבות דברים אלו פתח הרב הרצוג במחקר משלו ונביא להלן שתי אפשרויות שהעלה הרב הרצוג, אך לפני שנציין את עקרי מסקנותיו נביא את תירוצו בסתירה בין הבבלי מנחות לירושלמי ברכות. לדברינו עיקר מאמרו של ר' מ צריך להיות מובן מבחינה רעיונית של אגדה מוסרית. נקודה הכובד במאמר ר' מ שממנה אפשר להסיק את מראה התכלת האמיתי היא הדימוי לאבן הספיר. מה שנאמר לפני כן היה בכוונה לומר שיש שלשלת אחת של צבעים שמחברת את כל העולם¹ היס² ומעטה הארץ - עשבים³ דהרקיע. התכלת שבציצית מעוררת את רעיונינו לכל אלה בכדי להעלות את המחשבה עד כסא הכבוד, א' כ נקודת הכובד היא כסא הכבוד, ומראה הכסא כמראה התכלת. מהרמב"ם בהלכות ציצית שהבאנו לעיל ג' כ ברור כשמש שאין להתיחס לכל הדימויים האלה בתור נפק'מ להלכה, שהרי ידועה שיטת הרמב"ם לציין רק את הדברים להלכה ולא דברי מוסר ואגדה, והרמב"ם לא הזכיר כל הדימויים לים לעשבים וכו', ורק ציין שמראה התכלת "כפתור שבכחול" (כחול שגור).

בהסמך על הגמרא במגילה ו. "אמר זבולון לפני הקב"ה רשב"ע! לאחי נתת להם שדות וכרמים, ולי נתת הרים וגבעות. לאחי נתת ארצות ולי נתת ימים ונחלים. אמר לו: כולם צריכים לך ע"י חלזון שנאמר "עמים הר יקראו... ושפוני טמוני חול" תני רב יוסף שפוני זה חלזון...". ובמסכת שבת על הפסוק "ומדלת הארץ השאיר רב הטבחים לכורמים ויוגבים". "יוגבים" - אלו צידי חלזון מסולמות צור ועד חיפה" מעלה הרב הרצוג אפשו שחלזון התכלת הוא ארגמון קהה קוצים או בשמו בלעז מורקס טרונקולוס? זיו זה מסביר את הימצאותן של ערימות מרשימות בגודלן של קונכייות ארגמון קהו קוצים על חופי ישראל הצפוניים (אזור נחלת זבולון - חיפה וצפונה). לגבי שכיחות חלזון התכלת קובעת הבריתא במנחות שהבאנו לעיל שהוא עולה אחת ל-70 שנה ויש גירסא 7 שנים. יתכן להסביר שאין הכוונה פרקי זמן כל גדולים, אלא שהחלזון לא היה זמין למלקטיו אלא רק בתקופה מוגבלת. במחקר אוקיבוגרפי התברר ששכיחות החלזון הנ"ל בשטח נתון היא ביחס הפוך לטמפרטורת מי הים ובקיץ מספרם על פני השטח מזערי כי רובם מתחפרים בקרקע כלומר החלזון זמין לאיסוף במספרים גדולים רק בתקופה הקרה. אך גם פה היתה הגבלה, מצב היס בחורף במזרח היס התיכון אינו מאפשר איסוף חלזונות. רק בתחילת הסתו ובראשית האביב, תקופה שהים שקט באזורנו והחלזונות מצוי על פני קרקע היס אז ניתן לאסוף כמויות גדולות מהם. א' כ יתכן שכונת הגמרא בציצית שחלזון התכלת עולה כל 7 שנים שהכוונה אחרי 7 פרקי זמן, כנראה חודשים. כך שכל 7 חודשים בערך בתקופת הסתו והאביב ניתן ללקט את החלזונות.

בהפרדה כימית של החומר הצובע המופק מן החלזון הנ"ל נראה שיש נטיה לגוון אדום והצבע אינו כחול גמור אלא נוטה לאדום סגול. הרב הרצוג אמנם מפלפל כיצד אפשר לדמות גוון זה לרקיע במקומות מסוימים אך אין

כאן המקום להאריך, דלמסקנה הוא מעלה שודאי צידי החלזונות הקדומים ידעו לבטל את הגוון האדמומי שבחלזון ולהופכו לכחול גמור. אך לאכזבתנו הרב הרצוג מבטל את הזיהוי הנ"ל לגבי המורקס טרונקולוס! לטענתו אין החלזון הנ"ל עומד בקריטריון שקבעה הבריתא במנחות שגוף החלזון דומה לים. החלזון הנ"ל גופו בצבע לבן עכוררי מנוקד חום צהוב ואף אם גנסה לבאר את דברי הבריתא שגופו דומה לים, שהכוונה לקובצית החלזון, גם כאן נכונה אכזבה רבה, שכן צבע הקובצית אינו דומה כלל לכחול.

אפשרות נוספת שמעלה הרב הרצוג בזיהוי חלזון התכלת היא שהחלזון הוא ממיני חלזונות הנקראים ינתיגא החיים בחופי הים התיכון סמוך לסוריה. אף מדמו של חלזון זה ניתן להפיק כמות הגונה של צבע כחול כהה. גופם דומה בצבעו לים והמינים של החלזונות הנ"ל מקומם בלב ים ולא בחופים ויש פעמים שהם מתרבים מאוד ופעמים שבמשך כמה שנים מתמעטים כל כך עד שאינם מצויים כלל. כשהם מתרבים אז הגלים משליכים אותם חומרים חומרים על גדות הים ונקל לאוספם חיים. נראה שעובדה זו היא היסוד לסימן שקבעה הבריתא "עולה ל-7 שנים". אלא שגם על נסיון זה מסכם הרב הרצוג בצ"ע. לטענתו יש בחומר הצובע המופק ממינים אלו גוון שונה מכחול הנוטה לאדום. ושם שרידים של קובציות החלזונות הנ"ל לא נמצאו בתכלת זבולון.

לסכם את מחקרן של הרב הרצוג קשה ונראה שהוא לא הגיע למסקנה ברורה בנוגע לחלזון התכלת, אך תרומתו לנושא היתה רבה ובאחרונה הוקמה מערכת במטרה להוציא לאור את מחקריו.

בימי המשנה הזהירו התנאים מפני זיוף נפוץ ומתוחכם של פתיל התכלת. הזיוף נקרא קלא אילן. הזיוף התבסס על חומרי צביעה צמחיים, ובאותם ימים לא היה ניתן להבחין ולקבוע איזה פתיל נצבע מן החלזון ואיזה נצבע בקלא אילן ולכן נקבעה הלכה בגמרא מנחות לג. שהתכלת אינה נקחת אלא מן המוסחה עליו אפשר לסמור שלא זייף את התכלת.

לפני כעשרים שנה נערכו חפירות ארכיאולוגיות בראשות פרופ' יגאל ידין במערות נחל חבר בהם הסתתרו מורדי ישראל בכובש הרומאי. בין הממצאים המעניינים, שנתגלו במקום, היו פקעות סיבים של צמר גולמי צבוע בצבע סגול. בבדיקה כימית הוכח כי הצביעה נעשתה בשני צבענים כחול ואדום. לפי גילוי זה ניתן רמז נוסף לזיהוי התכלת. הגוון נוטה לסגול בין אם נאמר שהצמר הסגול הנ"ל היה קלא אילן שדומה לתכלת ובין אם היה תכלת ממש, המסקנה מתבקשת מאליה שהגוון לא היה כחול כהה ממש אלא נטה לסגול.

מחקר התכלת עדין בעיצומו ויש סיבה טובה לכך, נזכיר את דבריהם של ר' שמשון מאוסטרובצא, ורבי נחמן מברסלב שהעידו לתלמידהם שהתכלת תתגלה לפני בא משיח, לכך מוטל עלינו לעורר את הנושא ולחקור ולדרוש היטב ובמיוחד בדורנו שזכה לראות נפלאות.

(ברכות כ"ז): תפילת ערבית-רשות או חובה בהלכה ובאגדה/ישראל פת

חלקי המאמר:

תפילת ערבית רשות-הסברות באגדה.
שיטות הראשונים לגבי חיוב תפילת ערבית
שיטת התוס', בעיותיה ותירוניה.
שיטת בה"ג, בעיותיה ותירוניה.
שיטת הריטב"א.
שיטות: הרמב"ם, הרא"ש, הרי"ף, תר"י.
סיכום שיטות הראשונים.
סברות מחלוקת תוס' ובה"ג.
תפילת ערבית איך לה קבע - מחלוקת ראשונים.

תפילת ערבית רשות - באגדה

הגמ' בברכות¹ עוסקת בדברי המשנה²: תפילת הערב איך לה קבע'.

מבררת הגמ': מאי איך לה קבע? אילימא דאי בעי מצלי כולה לילי (אם הכוונה היא שאם האדם רוצה הוא יוכל להתפלל כל הלילה) ליתני: תפילת הערב כל הלילה'. אלא מאי איך לה קבע? כמאן דאמר: 'תפילת ערבית רשות', דאמר רב יהודה אמר שמואל: תפילת ערבית - רבן גמליאל אומר חובה, ר' יהושע אומר רשות. אמר אביי - הלכה כדברי האומר חובה, ורבא³ אמר - הלכה כדברי האומר רשות.
יש גורסים עוד: והלכתא כדברי האומר חובה, ורב⁴ אמר הלכה כדברי האומר רשות.

בכל מקרה איך ג'מ בין הגירסאות - כי הלכה כרב באיסורי, והלכה כרב לגבי אביי חוץ מיע' ל קג'ם, ושניהם אומרים רשות.
לכך רוב הפוסקים - ראשונים ואחרונים (מלבד הריטב"א) פוסקים שההלכה היא תפילת ערבית רשות.

טרם שנעבור לצד ההילכתי גברך את טעם השיטה המוזרה הזו 'תפילת ערב רשות' - מכל צדדיה. שיטה זו מוזרה היא - כי לא ברורה הסיבה להבדיל בי תפילת-ערבית לשאר התפילות - הרי את כולך תיקנו האבות וכולך כנגד הקרבנו ומה מצאו ר' יהושע (ובעקבותיו רב או רבא) לחלק?

עונה ע"כ "הבן-יהוידע"⁵: לשיטת ר' יהושע בן-לוי: 'תפילות כנגד תמידין תיקנום' - ותפילת-ערבית אינה כנגד התמידין אלא כנגד אברים ופדרים שלא נתעכלו מבערב וקרבים והולכים כל הלילה - לכך ערבית-רשות.

1) דף כ"ז ע"ב. 2) דף כ"ו ע"א. 3) פגירסתנו - 'רבא' גורסים: הרי"ף והרו" 4) כגירסא 'רב' גורסים: התוס', תוס' ר' יהודה החסיד, הרשב"א, תוס' הר"ז והריטב"א. וכ"כ בסוגיא ביומא ה'ז ע"ב. 5) דף כ"ו ע"ב, בריש פ"ד.

וע"פ "המאירי"¹ נרחיב את יסוד תירוצו של "הבן יהוידע":
זטעם הדבר גם-כן שלא הותקנה אלא כנגד איברים ופדרים שאין מעכבים את
הקרוב, דהואיל ונזרק דמן, אם נטמאו או אבדו - כשר הקרוב - האיברים
לא מעכבים את הכפרה.

לשיטת ר' יוסי ב'ר חנינא ש"תפילות אבות תיקנום"² טוען ה'בן-יהוידע'
שיקשה יותר לתרץ - שהרי ערבית - יעקב תיקנה והוא בחיר האבות (בו
טמונות יחדיו המידה של אברהם היא מידת החסד והרחמים, ומידת יצחק,
היא מידת התמימות, ורק ממנו יצאו שנים-עשר שבטי י-ה וכו') והסברא
נותנת שהתפילה שאותה תיקן יעקב תהיה חשובה יותר! ועונה ה'בן-יהוידע'
ע"פ חז"ל שאמרו: "וילך שם כי בא השמש" - ששקעה חמה שעתים קודם זמנה,
בשביל יעקב ע"מ שיעקב יתפלל שם וישכב שם^{2*} יוצא שיעקב אמנם התפלל בערב,
אך בזמן שהיה ראוי להיות יום - וע"כ 'תפילת ערבית אין לה קבע' והיא
בגדר של רשות - כיון שאין לה זמן מוגדר³.

ב'זוהר'⁴ מופיע תירוץ אחר מדוע ערבית-רשות: 'לא שוויה חובה
לצלוחת דערבית, דלית מאן דיכיל לתקבא כיעקב'...⁵ : לא קבעו את ערבית
כתפילת חובה, כי אין מי שיכול לתקן אותה כיעקב⁵.

'הרב' זצ"ל מתייחס ב'עולת-ראיה'⁶ לצד החיובי שקיים ביעקב ובערבית:
'מה שהתפילה שהיא צריכה להיות כל-כך נובעת מקירות הלב עד שכל חיוב
יוכל לעשות אותה קבע, זהו יסוד שיטת הסוברים שאין לתפילה עיקר מהתורה⁷
כאשר ישנו חיוב (מהתורה) להתפלל תפילה כל-שהיא התפילה הזו נעשית יותר
קבע ופחות תחוננים-פחות מקירות-הלב - 'על-כן בזה ערבית היא החלק
המובחר ביחס לתפילה, שגודלה היא במה שהיא רשות, ותפילה בקיה מכל צד
של קבע נקראת 'פגיעה'; מידת יעקב 'ויפגע במקום'⁸, שבית תפילה יקרא⁹
בית אלוהין לכל העמים ביום אשר יהפך לכל העמים שפה ברורה לקרוא לכולם
בשם ד'"¹⁰.

-
- 1) על דף כ"ו ע"ב.
 - 2) דף כ"ו ע"ב. (*2 בראשית-רבה (ס"ח, י"א).
 - 3) עיין בהמשך דברי ה'בן-יהוידע' בהסבר הויכוח בין ר'ג לר' יהושע.
 - 4) חלק ב', דף ק"ל, ע"א. ע"ש בהמשך דברי זוהר.
 - 5) בספר 'זכרון שלום' (על דף כ"ז ע"ב) מובאים מקורות נוספים לבירור
הנושא: בראשית רבה (ס"ח, י"א), בעץ-יוסף, ובקערבי-נחל', עצי חיים
על התורה (ח"ב, פרשת 'ויצא'), אש-דת (ח"ב, עמ' תקי"ט, וח"ד, עמ'
ס"ה).
 - 6) ח"א, ע"מ ת"ט.
 - 7) הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות להרמב"ם (מצוה א').
 - 8) בראשית, ה' כ"ח, פ"ס י"א.
 - 9) ע"פ ישעיהו, פרי' נ"ו, פס' ז.
 - 10) ע"פ צפניה, פרי'ג', פס' ט'.

ובאותו עיקרון הולך הרב חיים דוד הלוי בספרו 'מקור חיים השלם'⁽¹⁾
'וגדולה היא מעלת תפילת ערבית מנקודת ראות זאת שעיקרה רשות, ולא הוטלה
על ישראל בכח תקנת קדומים, אלא שהם הטילוה על עצמם מרצונם, ומשחררת
היא מהרגשת ה'קבע' המאפיינת את תפילות שחרית ומנחה, וזו היא ששנינו
'תפילת הערב איך לה קבע'. השוה למה ששנינו: העושה תפילתו קבע -
איך תפילתו תחנונים...'⁽²⁾.

שיטות הראשונים לגבי חיוב ערבית

לפי רוב הראשונים (מלבד הריטב'א) - 'תפילת ערבית - רשות היא'
אך כולם מציינים שישנו חיוב מסיבות שונות להתפלל ערבית זו.

שיטות הראשונים צריכות להתמודד עם סוגיות שונות בגמ': ברכות,
שבת, יומא וחגיגה:

אומרת הגמ' בברכות⁽³⁾: 'אמר רב יוחנן-טעה ולא התפלל ערבית - מתפ
בשחרית שתיים' - מגמ' זו משתמע שערבית מחייבת.

ובסוף פרק ד' דברכות אומרת הגמ'⁽⁴⁾: 'אמר רב ענן אמר רב-טעה
ולא הזכיר של ראש-חודש ערבית - איך מחזירין אותו, לפי שאין בית-דין
מקדשין את החודש אלא ביום' - בראה מהגמ' שלולי הסיבה - שאין בית-
דין מקדשין את החודש אלא ביום - היו מחזירין אותו.

הגמ' בשבת⁽⁵⁾ מביאה את דברי אביי: 'הני חברין בבלאי למאן - דאמר
תפילת ערבית רשות, כיון דשרא ליה המייבנה - לא מטריחין ליה, ולמאן -
דאמר חובה מטריחין ליה' (אצל בני בבל היוותה פעולת התרת החגורה -
'שרא המייבנה' סימן לרצונם לאכול-שכל הזמן היו חוגרים עצמם בחוזקה,
ולקראת האוכל היו מתירים את החגורה - למאן-דאמר ש'תפילת ערבית חובה'
אנחנו נטריח אותם להתפלל ערבית לפני האוכל אע"פ שהתירו את חגורתם,
ולמאן - דאמר שתפילת ערבית רשות - הם יוכלו לאכול קודם התפילה).

(1) ח'א, פ' ס"ז, עמ' 323.
(2) המשנה בדף כ'ח ע"ב בברכות.
(3) דף כ'א ע"א.
(4) דף ל' ע"ב.
(5) דף ט' ע"ב.

הגמ' ביומא ⁽¹⁾ מביאה את דברי רב: 'תפילת בעילה פוטר את של ערבית...'
שואלת הגמ': 'ומי אמר רב הכי, והאמר רב הלכה בדברי האומר תפילת ערבית רשות' (ואז לא צריך אפילו 'פטור').
עונה הגמ': לדברי האומר חובה קאמר ('מה שאמר רב שתפילת בעילה פוטר את של ערבית זה דווקא לשיטה - ש'ערבית חובה').

הגמ' בחגיגה ⁽²⁾ מביאה ברייתא ⁽³⁾: 'מעוות לא יוכל לתקון' ⁽⁴⁾ - זה שביטל קריאת-שמע של שחרית...או תפילה של ערבית".

במסכת ברכות בתלמוד הירושלמי ⁽⁵⁾ מובאת גמ' הדומה לגמ' שהזכרנו ביומא: אמר ר' יעקב בר אחא: תניא תמן-תפילת הערב מהו? רבן גמליאל אומר חובה, ר' יהושע אומר רשות. אמר ר' ח: אתיין איליין פלוגתא כאינן פלוגתא (מחלוקת זו הולכת כמחלוקתנו): מאן דאמר (ערבית) חובה - איך נעילה פוטר של ערב ומאן - דאמר רשות - בעילה פוטר של ערב.

לכאורה נראה שהירושלמי (ברכות) חולק על הבבלי (יומא):
שלפי הירושלמי - דווקא למאן-דאמר שערבית רשות - בעילה פוטר את ערבית, ולפי הבבלי - בדיוק להפך - דווקא למאן-דאמר 'ערבית-חובה' נעילה פוטר את ערבית, אך למאן-דאמר ערבית רשות - לא צריך אפילו את הפטור של נעילה.

ועתה נעבור לשיטות הראשונים עצמן:

שיטת התוספות

שיטת התוס' מופיעה במספר מקומות: בברכות ⁽⁶⁾, בשבת ⁽⁷⁾, ביומא ⁽⁸⁾ ובחגיגה ⁽⁹⁾.

התוס' ביומא מגדיר בדיוק את גדר החיוב של תפילת ערבית: 'תפילת ערבית מצוה'. ואין לבטלה בחינם.

לגבי סדר העדיפויות אומר התוס' בברכות: תפילת ערבית רשות ונדחית מפני מצוה העוברת. והתוס' בשבת: תפילת ערבית רשות ונדחית מפני מצוה אפילו שאינה עוברת, או מפני שרא המיינה - אדם שהתיר את חגורתו לאכול ⁽¹⁰⁾. והתוס' ביומא: תפילת ערבית רשות ונדחית מפני מצוה העוברת, או 'שרא המייניה', או 'עלה על מיטתו' ⁽¹¹⁾ והתוס' בחגיגה: תפילת ערבית רשות ונדחית מפני 'שרא המייניה' או 'עלה על מיטתו' - התוס' מגדירס בגדר הדברים שהם 'אונס קצת'.

לפי רוב התוס' - תפילת ערבית נדחית רק מפני מצוה עוברת, ואילו לפי התוס' בשבת - תפילת ערבית נדחית מפני מצוה אפילו שאינה עוברת ⁽¹²⁾.

(1) דף פז' ע"ב. (2) דף ט' ע"ב. (3) ברייתא זו מובאת גם בברכות דף כ"ו ע"א, אך אני הבאתי בכל זאת את הגמ' בחגיגה בגלל התוס' שם.
(4) קהלת, פ' א', פס' ט"ו. (5) פ"ד, סוף ה"ב. (6) דף כ"ו ע"א, ד"ה 'טעה'.
(7) דף ט' ע"ב ד"ה 'למאן דאמר'. (8) דף פ"ז ע"ב, ד"ה 'והאמר'.
(9) דף ט' ע"ב, ד"ה 'או תפילה'. (10) הגמ' בשבת דף ט' ע"ב.
(11) ירושלמי, ברכות, פ"ד, ה"ב. (12) וכך בפסקי התוס' ביומא.

ובעיה זו חמורה היא משום שאת שני התוס' ביומא ובשבת - אומר ר"י. כתוספת לשיטת התוס' אביא את דברי המנהיג¹ שמביא את דברי רבינו האי גאון: יש לחלק בין מצוה דרשות (כתפילת ערבית, וכקריאת שמע דותיקין) שאין חובה לקיימה ואין עוון באי-דיומה, לבין מצוה דחובה (כסוכה וציצית וכו') שיש עוון באי קיומה. גם במצוה דרשות יש קבלת שחר.

לפי היסודות האלו מיישב התוס' את הגמרות שהוזכרו:

"טעה ולא התפלל ערבית - מתפלל בשחרית - שתיים" - משום שאין מבטלים תפילת ערבית בחינם. לולי הסיבה שאין מקדשין את החודש אלא ביום - היו מחזירים את האדם שהתפלל ערבית של ראש-חודש ושכח להזכיר "יעלה - ויבוא" - משום שאין מבטלים תפילת ערבית בחינם. אנשי בבל שהתירו חגורתם על-מנת לאכול - למאן-דאמר שתפילת ערבית רשות - פטורים מערבית (ערבית נדחית אצלם) שיש בזה משום אונס קצת, וזה דוח תפילת-ערבית. כן מובנת הגמ': "מעוות לא יוכל לתקון" - זה המבטל תפילה של ערבית כי לא היה לו בחינם ובטלה.

אך לתוס' ישנו קושן לגבי הסוגיא שנעילה פוטרת את ערבית: הגמ' שואלת - על דברי רב שאמר שנעילה פוטרת את ערבית: ומי אמר רב הכי (שתפילת ערבית צריכה פטור) והאמר רב - תפילת ערבית רשות? ומתרצת הגמ' מה שמתרצה.

מקשה התוס' לשיטתו: וכי מה בכך שתפילת ערבית רשות - והרי היא רק רשות בפני דבר שהוא חובה, אך אין לבטל את תפילת ערבית בחינם, ומהי קושית הגמ' - "והאמר רב תפילת ערבית רשות?"

מתרץ התוס': במקרה דידן תפילת ערבית היא אכן רשות ואין מבטלים אותה בחינם אלא מפני הצורך לשמור שמחת יום-טוב במוצאי-יום הכיפורים, ומפני הצורך להכין סעודת יום-טוב באותו זמן. הריטב"א בברכות, תלמידי-רבנו-יונה³ והרא"ש⁴ מתרצים תרוץ נוסף: שבמקרה דידן תפילת ערבית היא אכן רשות, ואין מבטלים אותה בחינם אלא מפני האונס קצת שאנשים יוצאים מהצום עייפים ורעבים.

הירושלמי (בברכות) חולק על הבבלי בענין: "נעילה פוטרת ערבית"

לפי התלמוד הבבלי	לפי התלמוד הירושלמי
נעילה פוטרת אותה	למאן דאמר-ערבית חובה אין נעילה פוטרת אותה
אין צורך בכך שנעילה תפטור אותה, כי פטורים ממנה ממילא	למאן דאמר ערבית רשות ויש סיבה לפוטרה נעילה פוטרת אותה
אין לבטלה בחינם	למאן דאמר ערבית רשות אין לבטלה בחינם

(1) בסוף דיני תפילה. סימנים: פ"ד, פ"ה. (1) בחידושו ל"ד כ"ז ע"ב בברכות. (2) דף יח' ע"א בדפי הריף סוף ד"ה 'גמ' טעה". (3) פ"ד, ב'. הרא"ש מתרץ גם את תירוץ התוס'.

על-אף המחלוקת בין הבבלי לירושלמי אנו יכולים לראות שגם הירושלמי מודה שאין תפילת ערבית מתבטלת בחינם.

שיטת בעל-הלכות גדולות⁽¹⁾ (בה"ג)

תפילת ערבית - רשות היא, אך בני-אדם יכולים לקבלה עליהם כחובה, ואז הם יתחייבו בה לתמיד.

לפי זה יובנו הסוגיות בגמרות שהוזכרו (עיין לעיל):

טעה ולא התפלל ערבית מתפלל בשחרית שמים - כי שרויה עליה כחובה. טעה ושכח לומר "יעלה ויבוא" בראש-חודש אין מחזירים אותו בגלל שאין מקדשים את החודש בלילה, אך לולי טעם זה היו מחזירים אותו כי שרויה עליה כחובה בזה שהוא התפלל עכשיו ערבית. "הני חברין בבלאי" שהתירו את חגורתם לאוכל פטורים מערבית. משתמע מכאן שלולי היו מתירים את חגורתם הם היו מתחייבים בתפילת ערבית. כי שרויה עליהם כחובה. וכך תובן הגמ': "מעוות לא יוכל לתקון" - זה שביטל תפילה של ערבית, שכבר נהפכה בשבילו לחובה.

הקושיות על שיטת בה"ג

מקשה התוס'⁽²⁾ על שיטת בה"ג: הגמ' ביומא אומרת: שתפילת נעילה פוטרת את של ערבית.

שואלת הגמ': תפילת ערבית רשות, ואין לה צורך בפטור?

עונה הגמ': תפילת נעילה פוטרת את של ערבית, למאן-דאמר שערבית-חובה.

קשה על בה"ג: אם במקרה של "התרת החגורה לאוכל" הסביר בה"ג שמדובר - שהאדם קבע עליו כבר כחובה את תפילת ערבית (וכן בטעה ולא התפלל ערבית כלל) - אם-כן מדוע שלא תתיר כאן הגמ' לפי בה"ג שתפילת נעילה פוטרת את של ערבית וצריך פטור אף למאן-דאמר שערבית-רשות כי האדם קבע את ערבית עליו כחובה?

תלמיד-רבינו-יונה⁽³⁾ שואל גם הוא על בה"ג לפי הגמ' הזו: אם כשיטת בה"ג שמדובר בסוגיות כאן ב"קבע עליו את ערבית כחובה", אם-כן כיצד מעלה הגמ' אפילו הוא-אמינא שתפילת נעילה תפטור אותה; ואם לא מדובר כאן ב"קבע עליו כחובה" - מדוע צריך פטור של תפילת נעילה, הרי בין כך 'ערבית רשות היא', ואין שום מצוה לבה"ג?

התירוצים על שיטת בה"ג

המאירי⁽⁴⁾ והרשב"א⁽⁵⁾ מתרצים את קושיית התוס' על בה"ג: אין-הכי נמי - אכן היה עדיף לתירץ בגמ' ביומא שהאדם קבע עליו את הערבית כחובה, ולכן נאמר שנעילה פוטרת את ערבית - כי ערבית שהיא בגדר חובה זקוקה לפטור,

(1) מקורה בספר הלכות גדולות-הלכות ברכות, פ"ד. 2) תוס' ביומא דף פ"ז ע"ב, ד"ה "והאמר: תוס' בחגיגה, דף ט' ע"ב, ד"ה "או תפילה". 3) דף י"ח ע"א בדפי הרי"ף, ד"ה "גמ'-טעה". 4) בית הבחירה, פ"ד, בבבאור המשנה הראשונה. דף כ"ו ע"א. 5) בחידושו לברכות, דף כ"ז ע"ב.

אך הגמ' העדיפה לתרץ שמדובר כאן בתפילת-ערבית למאן-דאמר שערבית-חובה, על-מנת להוציא מדעת הירושלמי שסובר שאין תפילת-נעילה פוטרת את של ערבית למאן דאמר שערבית חובה. כי נעילה כן פוטרת את ערבית למאן דאמר שערבית חובה, ולמאן דאמר שערבית רשות אין צורך בפטור של נעילה.

נראה לי לתרץ על קושיית תלמיד-רבינו-יונה על הבה"ג: כנראה לגבי נקודה זו לא חולקים תוס' ובה"ג שבגלל הצום הקשה וכיון שצריך להכין את סעודת-מוצאי-יום-כיפור לכך נעילה פוטרת את של ערבית, - למאן-דאמר שערבית רשות אם קבע אותה כחובה. מסתבר שתלמיד-רבינו-יונה סובר במסקנה כירושלמי-ש"תפילת נעילה פוטרת את של ערבית" רק למאן-דאמר שערבית רשות, ולא למאן-דאמר שערבית חובה; ולכך מתעוררת קושייתו על בה"ג. כי אם נסביר שתלמיד-רבינו-יונה סובר כגירסתנו בגמ' - יקשה לו עוד יותר - כיצד תפילת נעילה פוטרת את של ערבית למאן-דאמר שערבית חובה.

שיטת הריטב"א (1)

מפאת חוסר הפנאי לא אעמוד בהרחבה על שיטתו היחידאית של הריטב"א ש"תפילת ערבית-חובה", רק אעמוד על הבנתו בגמ' בברכות שהניעתו לפסוק כפי שפסק:

אומר הריטב"א ש רבן-גמליאל פסק לאותו תלמיד ששאלו-שתפילת-ערבית חובה הוא שאל בבית מדרש האם יש מתנגד לשיטתו ולא היו שם מתנגדים, ומה שאמר ר' יהושע טרם לכן -ש"תפילת-ערבית-רשות" ומשתמע מהגמ' שגם המשנה סוברת כך, לא תפסין כעיקר להך תירוצא. והוכחה לכך שלא תפסין כעיקר להך תירוצא מזה שהגמ' בדף הקודם הוכיחה כשיטת ר' יהושע-בן-לוי שסובר "תפילות כנגד תמידין תיקנום", ואמרה שאברים ופדרים שלא נתעכלו קרבים והולכים כל הלילה - משמע שהמשנה באומרה תפילת הערב אין לה קבע': אכן מתכזזת - אין לה קביעות זמן ולא לתרוץ ר' יהושע.

ועיין בבן-יהוידע (2) שעל-פי המשך דבריו אין מוכרחים להידחק ולומר כריטב"א.

אולי ישנה הוכחה לשיטת הריטב"א מהגמ' על אדם שבא מהשדה בערב, נכנס לבית הכנסת ומחוייב לומר קריאת שמע ולהתפלל, "וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה" - להשמיענו שתפילת ערבית חובה היא. אך המאירי (3) מסביר זאת: שמא מתוך שהפה רגיל לומר עליה שהיא רשות תהא קלה בעיניו להוציאה וכבר קבועה כחובה.

הנפקא-מינה בין שיטתנו שתפילת ערבית רשות אך נחשבת כחובה לבין שיטת הריטב"א היא שלפי שיטתנו אין צורך לומר חזרת-השץ. ולפי הריטב"א משמע שצריך.

שיטת הרמב"ם

ננסה עתה לעמוד על שיטת הרמב"ם בפי' למשניות ובהלכה הרמב"ם אומר בפירושו למשניות (4), עפ' הנוסחא המופיעה בגמרתנו: שתפילת, ערבית אינה נחשבת כשחרית ומנחה אבל היא רשות - רצונו - לומר התנדבו בה בלבד ועל-כך לא הקפידו על תחילת זמנה וסוף זמנה'. לפי גירסת הרב קאפח-בפירוש המשניות לרמב"ם כתוב כך: "אבל היא רשות-כלומר- קבלצה והנהיגוה".

(1) בחידושי לברכות דף כ"ז ע"ב. (2) דף כ"ו ע"ב, בריש פ"ד, (3) בחידושי לברכות, דף ד' ע"ב. (4) פ"ד, מ"א.

ביד-החזקה⁽¹⁾ מתברר לנו יותר ששיטת הרמב"ם היא כשיטת בה"ג: ואין תפילת ערבית חובה כתפילת שחרית ומנחה. ואף-על-פי-כך נהגו כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם להתפלל ערבית "וקבלוה עליהם כתפילת חובה".

שיטת הרא"ש

מדברי הרא"ש קשה להסיק האם הוא סובר כתוס' או כבה"ג (כך גם לגבי דברי הרי"ף) כיון שהרא"ש לכאורה סותר את דבריו בשני מקומות: במקום אחד⁽²⁾ הוא אינו מקבל את שיטת בה"ג, בגלל קושיות התוס' עליו; ובמקום אחר⁽³⁾ הוא כותב את שתי השיטות - את שיטת בה"ג - ש"קבלוה עליהם כחובה" ואת שיטת תוס' של ערבית-מצוה" - ב"חדא מחתא".

השלטי-גיבורים⁽⁴⁾ מקשה על הסתירה לכאורה בדברי הרא"ש. והמעדני-יום-טוב⁽⁵⁾ מתרץ סתירה זו שלמעשה הרא"ש אכן לא מקבל את תרוץ בה"ג בגלל קושיות התוס', אך בתור דין הוא מקבל את דברי בה"ג שדבריו דברי קבלה הם. ולא עוד אלא שההלכה שהתקבלה בימינו קיצונית היא אף משיטת בה"ג - כי לפי בה"ג מי שקיבל על עצמו את תפילת ערבית כחובה - הרי היא כחובה עליו; ואנחנו נוהגים בימינו שכל עם-ישראל קיבל על עצמו את ערבית כחובה. (עיין בשיטות הרמב"ם והרי"ף).

שיטת הרי"ף

מדברי הרי"ף קשה להסיק האם הוא סובר כתוס' או כבה"ג (כך גם לגבי דברי הרא"ש עיין לעיל):

בתחילת דבריו אומר הרי"ף⁽⁶⁾: "רבא אמר- הלכה כדברי האומר רשות. וקיימא לן כרבא. מיהו הני-מילי היכי דלא צלי ליה כלל אבל הכי דצלי ליה לתפילת ערבית כבר שוייה, עליה חובה...".
ובהמשך דבריו הוא אומר⁽⁷⁾: "ואפילו למאן דאמר רשות-חובה היא דליתא אבל מצוה איתא. והאידינא נהוג עלמא לשוייה כחובה".

תלמיד-רבינו-יונה⁽⁸⁾ מבין ברי"ף שהרי"ף סובר כבה"ג - אולי בגלל שהרי"ף אומר בסוף דבריו - "והאידינא נהוג עלמא לשוייה כחובה". אך יש להעיר שפסק זה שונה קצת מדברי בה"ג, כי לפי בה"ג - "היכי דצלי ליה לתפילת ערבית כבר שוייה עליה חובה", וכאן מדובר על שלב נוסף ש"האידינא (עכשיו) נהוג עלמא לשוייה כחובה".

גם "השלטי-גיבורים"⁽⁹⁾ מבין שהרי"ף סובר כבה"ג.
אך ה"מעדני-יום-טוב"⁽¹⁰⁾ חולק וסובר שהרי"ף אומנם מקבל את דברי בה"ג כדין-כדברי קבלה, אך בתור תירוץ על כל סוגיות הגמרות הקשות הוא נוקט בתרוץ התוס' ש"תפילת-ערבית-מצוה".

(1) ה' תפילה, פ"א, מ"ו. 2) פ"ד, סימן ב'. 3) פ"ד, סימן ז'. 4) דף י"ט ע"א, בדפי הרי"ף, אות א'. 5) פ"ד, סעיף ז' ס"ק ר'. 6) דף י"ט ע"א בדפי הרי"ף, בתחילת העמ'. 7) שם, בהמשך העמ'. 8) דף י"ח ע"א בדפי הרי"ף, סוף ד"ה "גמ' טעה". 9) דף י"ט ע"א בדפי הרי"ף, אות א'. 10) פ"ד, סעיף ז', ס"ק ר'.

שיטת "תלמיד רבינו יונה" (1) (תר"י)

תלמיד רבינו יונה אומר במפורש: "והרב אלפסי ז"ל כתב שניהם (שתי השיטות-שיטת התוס' ושיטת בה"ג) בפירוקין לקמן. ונראה מדבריו שסומך יותר על תירוץ בעל הלכות ז"ל. אבל למורי הרב נראה שהאחר (שיטת בה"ג) יותר עיקר כמו שכתבנו".

סיכום שיטות הראשונים

תפילת ערבית כחובה	תפילת ערבית מצוה	ערבית מצוה + שויוה כחובה
בה"ג (2)	תוס' (12)	הרא"ש
הרי"ף (3)	הרי"ף (ע"פ המעדני)	הרי"ף
(ע"פ תכ"י (4)	יום טוב (13)	הרשב"א (17)
והישלטי-גיבורים (5)	הרא"ש (ע"פ המעדני)	
הרמב"ם	יום-טוב (14)	המאירי (18)
מרדכי (7)	רבינו-יונה (15)	אבודרהם (19)
הערוך (8)	המנהיג (16)	(מצטט את הרי"ט) הטור (20)
הרי"ף (מובא בערוך (9)		
סידור רש"י (10)		
מחזור ויטרי (11)		

- חוץ משיטות אלו שתפילת - ערבית רשות אך-מצוה או שויוה כחובה (שלא נראית כל נפקא-מינה ביניהן כפי שאומר המאירי: "כתבו הגאונים שאם התפלל ערבית פעם אחת- קבעו עליו כחובה... וקצתם כתבו בלשון אחר... שאינו רשות גמור אלא מצוה") קיימת כזכור גם שיטת הריטב"א²¹ שתפילת ערבית-חובה ממש.

סברות מחלוקת התוס' ובה"ג

סברות בה"ג - שויוה כחובה

בזהר²² כתוב: צלותא דערבית חובה, חובה איהוודאי בגין דקריתא-שמע דערבית חובה. (כיון ק"ש ש"ע חובה, לכך נקבעה גם ת"ע כולה כחובה) ... לציבור נקבע שתפילת ערבית חובה-שמא תהיה תפילה זו קלה בעיניהן²³.

סברות תוס'-ערבית כמצוה

כמו שהקטרת איברים כל הלילה אינם מעכבים את הכפרה אלא הם בגדר מצוה, כך גם תפילת ערבית²⁴.

תפילת ערבית נקראת תפילת רשות, כיון שביחס לדברי חובה-מצות ערבית נחשבת כרשות.

1) דף י"ח ע"א בדפי הרי"ף, 'סד"ה "גמ' טעה". 2) מקורה בספר "הלכות גדולות" - הלכות ברכות פ"ד. 3) דף י"ט ע"א בדפי הרי"ף. 4) דף י"ח ע"א בדפי הרי"ף, 'סד"ה "גמ'-טעה". 5) דף י"ט ע"א בדפי הרי"ף. אות א'. 6) פירוש המשניות, פ"ד, מ"א. וה' תפילה, פ"א ה"ו. 7) פ"ד, אות צ"א. 8) ערך קבע. 9) שם. 10) סימן ק"ל. "רזה סדר תפילת ערבית!" 11) ח"א סימן ע"ו עמ' 42 בהוצאת נירנברג. 12) ברכות, דף כ"ו ע"א ד"ה "טעה". בשבת, דף ט' ע"ב, ד"ה למאן'. ביומא, דף פ"ז ע"ב, ד"ה "והאמר". בחגיגה דף ט' ע"ב ד"ה "או". 13) פ"ד, ס"ז ס"ק ר'. 14) פ"ד, סימן ב' פ"ד סימן ז'. 15) דף י"ח ע"א בדפי הרי"ף, 'סד"ה "גמ'-טעה". 16) בסוף דיני תפילה, סימנים: פ"ד-פ"ה. 17) בחידושינו לברכות, דף כ"ז ע"ב. 18) בית הבחירה, דף כ"ו ע"א. 19) בענין תפילת ערבית. 20) בריש סימן רל"ה. 21) בחידושינו לברכות, דף כ"ז ע"ב. 22) ח"ב קס"ב ע"א. ח"ג רס"ד ע"א. אך לפי הרי"ף בשבת, דף ט' ע"ב לא משמע שזו המטרה. 23) עיין במאירי לברכות, דף ד' ע"ב וכן ב"בן יהוידע" בריש פ"ד. 24) תוס' בשבת דף ט' ע"ב ד"ה למאן. תוס' ביומא, דף פ"ז ע"ב, ד"ה "והאמר".

תפילת ערבית איך לה קבע - מחלוקת ראשונים

המשנה אמרה: תפילת הערב איך לה קבע.

ניסתה הגמ' לברר: מאי "איך לה קבע", אי לימא דאי בעי מצלי כוליה ליליא, ליתני "תפילת הערב כל הלילה" קאלא מאי איך לה קבע, כמאן-דאמר תפילת ערבית רשות.

בגמ' הובאו שתי אפשרויות להסברת המשנה "תפילת הערב איך לה קבע" - יש מהראשונים שטוענים ששתי האפשרויות התקבלו, ויש הטוענים שהאפשרות של "תפילת ערבית רשות" בלבד התקבלה.

נראה לי שיש שיטה הטוענת שהאפשרות של "תפילת הערב כל הלילה" בלבד התקבלה - שיטה זו היא שיטת הריטב"א (שהבאנו לעיל) שטוען שהתירוץ של "תפילת ערבית רשות" לא התקבל, ודווקא התירוץ של "תפילת הערב איך לה קביעות בזמן וזמנה כל הלילה" התקבל. והוכחתו לדבריו היא שהגמ' מביא את שיטת ר' יהושע-בן-לוי ש"תפילות כנגד תמידין תיקנום", ואומרת שתפילת ערבית כנגד אברים ופדרים שלא נתעכלו מבערב וקרבים והולכים כל הלילה - משמע שתפילת הערב כל הלילה".

ולשיטה השניה שסוברת ששני ההסברים מאוחדים כאן יש להסביר שאיך לה קבע - משמעו איך לה זמן קבוע ומשמעו גם שלא עשאוה-קבועה-חובה.

תפילת ערבית-רשות	תפילת ערבית-כל הלילה	תפילת ערבית רשות וכל הלילה
בה"ג ⁽¹⁾ סידור רש"י ⁽²⁾ מחזור ויטרי ⁽³⁾ הערוך ⁽⁴⁾	הריטב"א ⁽⁵⁾	הרשב"א ⁽⁶⁾ תלמיד-רבינו-יונה ⁽⁷⁾ המאירי ⁽⁸⁾ הרמב"ם ⁽⁹⁾

- לפי השיטה שתפילת ערבית איך לה קבע גם בזמן וזמנה כל הלילה ניתן יהיה להתפלל ערבית כל הלילה, למשל: "יש לו להתפלל תפילת ערבית של לילי שבת בערב שבת קודם שתשקע החמה. וכך יתפלל ערבית של מוצאי שבת בשבת לפי שתפילת ערבית רשות איך מדקדיקין בזמנה". - אלו הם דברי הרמב"ם⁽¹⁰⁾ על-אף שמשגיג הראב"ד⁽¹¹⁾ - "איך ראוי לעשות כן אלא לצורך שעה, והלא צריך לסמוך גאולה לתפילה".

ומעירים נושאי כלי-הרמב"ם⁽¹²⁾ שהרמב"ם מסכים לדברי הראב"ד, בכל-זאת אנו רואים שיש השפעה על ההלכה מהדין של "תפילת ערבית-איך לה קבע וזמנה כל הלילה".

- יש לציין שבירושלמי⁽¹³⁾ מובא פירוש-שאינו קשור להלכה-ל"תפילת הערב איך לה קבע": "תפילות מתמידים למדו: תפילת השחר מתמיד של שחר... תפילת מנחה מתמיד של מנחה... תפילת הערב לא מצאו במה לתלותה, ושנו אותה סתם וזו ששנינו: תפילת הערב איך לה - קבע... אמר ר' תנחומא- עוד היא קבעו אותה כנגד איכול איברים ופדרים שהיו מתעכלים על-גבי המזבח כל הלילה". "יהי רצון מלפניך ד' אלו קינו ואלוקי אבות שיבנה בית-המדרש במהרה בימינו ותן חלקנו בתורתך"⁽¹⁴⁾ ושם נעבודך ביראה כימי עולם וכשנים קדמוניות⁽¹⁵⁾. ונשלמה פרים שפתינו"⁽¹⁶⁾.

(1) מקורה: בספר "הלכות-גדולות". ה' ברכות, פ"ד. (2) סימן ק"ל. "וזוה סדר תפילת ערבית". (3) ח"א. סימן ע"ו עמ' 42 בהוצאת נירנברג תרפ"ג. (4) ערך: קבע. (5) בחידושו לברכות, דף כ"ז ע"ב. (6) בחידושו לברכות דף כ"ז ע"ב. שו"ת הרשב"א, רס"ט. (7) דף י"ח ע"א בדפי הרי"ף, ד"ה "גמ' -טעה". (8) "בית הבחירה", דף כ"ו ע"א. (9) פירוש המשניות, פ"א מ"ד. ה' תפילה, פ"א, ה"ו; פ"ג, ה"ז. (10) ה' תפילה, פ"ג מ"ז. (11) שם. (12) "כסף משנה", שם. (13) ברכות, פ"ד, ה"א. (14) אבות, פ"ה, מ' כ"ד. (15) ע"פ מלאכי, פ' ג', פ"ס ד'. (16) הושע, פ' י"ד פ"ס ג'.